

a szlovénben gyakori, s innen átkerült az olaszba is. Tehát: vagy a Mil-lel kezdődő vagy a -milé-ra végződő szláv nevek szláv továbbképzéséről van szó (megvan a nyugati szláv nyelvekben is). A horvát és a szlovén közvetítést bizonyítja az olasz Miletta név. A Milica viszont egyértelműen a horvatra vagy a szerbre utal (a szlovénből nincs adatom). Mimi: nem szerepel a MU-ban, de eléggé ismert név, hiszen Leoncavallo, illetve Puccini operájának egyik kedves szereplője. Ria: a Mária végződésneve, de levezethető a Valériából is, a horvátban pedig a Dimitrijából. A MU-ban egyébként 13 női név végződik -rié-ra.

Mizser Lajos

Helységnévből alakult családneveink egy típusáról

Kálmán Béla: A nevek világa (Debrecen, 1989. 78.) című könyvében külön csoportban említi a helynevekből származó -i képzős vezetéknéveket. Mint írja: "a Báthoriak Bátor faluban levő birtokukról kapták vagy vették fel nevüket, a Széchenyiek Szécsény községről...". Külön kell vennünk azonban az ilyen típusú jobbagyneveket - folytatva Kálmán Béla gondolatait. Hiszen érthető, hogy Bodrog városában a Bodrogi név nem megkülönböztető, tehát ott senkit sem neveztek el így. Azonban új faluba költözésükkor könnyen megkaphatták megkülönböztető névként a Bodrogi nevet, s később ez vezetéknévvé válhatott.

Szabolcs-Szatmár megyében Nyíregyházán, a nyíregyházi és a kisvárdai járásban is természetesen több ilyen típusú vezetéknévvvel találkozhatunk. Az alábbiakban ezekről kívánok beszélni. A neveket Mizser Lajos: Tulajdonnevek rendszertani és tipológiai vizsgálata című kéziratából válogattam ki. Azonban nem minden -i képzőst, hanem csak az olyanokat, amelyek véghangzóihiányosak, tehát az -i képző előtt az eredeti helységnév utolsó magánhangzója kiesett.

Ez a jelenség, nevezetesen, hogy az -i képző kapcsolódásakor a név utolsó hangja, a birtokos személyrag, kiesik, ismert

a helynevek -i képzős alakjainál, főleg a -falva, -telke, -halma, -hida stb. utótagúaknál. Tehát nem azt mondjuk, hogy nyíregyháza, pannonhalmi, hanem azt, hogy nyíregyházi, pannonhalmi. Ugyanígy "az efféle helynevekből alakult -i képzős személynévek is ezeket a formákat rögzítették (pl.: Bánhida hn., Bánhidi szn.)."¹ Azonban később ez a törvényszerűség nemcsak a birtokos személynagoknál következett be, hanem más nem ilyen funkciójú hangoknál is. Mint Deme László is megemlíti egyik tanulmányában: a kemecsei helyett gyakran hangzik a kemecsi, a kassai helyett kassi.²

S természetesen ugyanez érvényes az így keletkezett vezetékevekre is. Jakubovich is a következőket írja: „Ismeretes dolog, hogy a -falva, -háza, -hida végű helynevek, a -hava végű hónapok nevei -i képzős alakja a régi és a népnyelvben s részben az irodalmiban és a köznyelvben is -falvi (V.ö. Illyefalvy), -hídi (V.ö. Bánhidy)... Megvan e jelenség néhány olyan -a végű, tehát mély hangú helynévben is, amely nem összetétel, illetőleg nem bitokos összetétel, ilyen Ba(á)tká (Nógrád és Gömör megye) V.ö. Bátky Tercsi a "Falu rosszát"-ban. Magas hangú helynevek: Récsé (Pozsay és Zala m.) Récsy család.”³

Nagy valószínűséggel mondhatjuk, hogy az utolsó magánhangzó (amely nem birtokos személynag) kiesésének az oka, a már Horger által is említett hangrész megszüntetése: "...ha két találkozó magánhangzó közül mindkettő rövid vagy hosszú volt, akkor tekintet nélkül képzésük egyéb tényezőire, mindig az elül álló esett ki.”⁴ Ez a törvényszerűség először a birtokos személynagoknál érvényesült, majd később, analógiás úton áttért az olyan magánhangzókra, amelyek nem birtokos személynagok voltak.

Az általam összegyűjtött nevek nagy része az utóbbi típusú, tehát ahol nem birtokos személynag esett ki az -i toldalékolásakor.

Két csoportban mutatom be a vezetékeveket. Az egyik csoportba azokat a neveket soroltam, amelyeknél a kieső magánhangzót egy mássalhangzó előz meg, a másik csoportba pedig azokat, amelyeknél két mássalhangzó előzi meg a kieső magánhangzót. Először mindig a családnév adom meg, majd a helységnevet, amelyből

feltehetőleg származott, s végül a megyét. A csoportokon belül három külön kategóriát állítottam fel. Az elsőben a kieső magánhangzó birtokos személyrag, a másodikban a kieső magánhangzó nem birtokos személyrag, és külön vettem a harmadik csoportba azokat a személynéveket, amelyek származhatnak egy magánhangzóra végződő helynévből és/vagy egy ugyanilyen nem magánhangzóra végződő helynévből. Például: Borsi, Bors: Bihar, Borsá: Máramaros, Pozsony. Amennyiben -i végű helységnévből is származhat a személynév, azt is megadom, hisz több mint egy évszázados az a szabály, hogy az ilyen végű helynevek -i képzős alakjában csak egy -i-t írunk. Például: Borsi - borsi. Ily módon ez is véghangzóhiányosnak számít.

A cz és a th betűkapcsolatokkor a kiejtést vettem alapul, tehát egy mássalhangzónak számítottam.

1. A kieső magánhangzót egy mássalhangzó előzi meg:

a) A kieső magánhangzó valóban birtokos személyrag: Budaházi, Budaháza: Ung; Diczházi, Diczháza: Abaúj; Félegyházi, Félegyháza: Bihar, Pest-Pilis-Solt-Kiskun, Szabolcs, Temes; Járdánházi, Járdánháza: Borsod; Kétegyházi, Kétegyháza: Arad; Királyházi, Királyháza: Ugocsa; Petőházi, Pethőháza: Sopron; Bánkuti, Bánkuta: Arad.

b) A kieső magánhangzó nem birtokos személyrag: Báki, Báka: Szabolcs; Bagonyi, Bagonya: Hont, Zala; Bákonyi, Bakonya: Baranya, Hunyad; Bátvi, Bátya: Pest-P.-S.-K.; Baranyi, Baranya: Baranya, Máramaros, Ung; Beri, Bere: Szatmár, Marostorda; Budi, Buda: Pest; Buri, (Tisza)-Bura: Heves; Csucsi, Csucsa: Koloza; Dadi, Dada: Szabolcs; Józsi, Józsa: Bihar; Kászi, Kásza: Trencsén; Körtvélyfáji, Körtvélyfája: Udvarhely; Kézi, Kéza: Bihar; Perecsi, Perecse: Abaúj; Ráczkövi, Ráckeve: P.-P.-S.-K.; Ráki, Rákó: Turóc; Réki, Réka: Abaúj; Técsi(y), Técső: Máramaros; Türi, Türe: Bars; Vay, Vaja: Szabolcs.

c) Két vagy három helységnévből is eredeztethető a név: Bábi, Báb: Nyitra, Bába: Borsod; Bácsi, Bács: Bács-Bodrog, Fejér, Zala, Bácsa: Győr; Bócsi, Bócs: Bihar, Bócsa: P.-P.-S.-K.; Csáki, Csák: Fejér, Zemplén, Csáka: Szolnok - Doboka; Csécsi, Csécs: Szatmár, Nógrád, Csécs: Abaúj; Csíki, Csík: P.-P.-S.-K.

Csike; Nyitra; Gáti, Gát: Bereg, Gáta: Moson; Hódi, Hoda: Maros - Torda, Hodi: Pozsony; Kupi, Kupe: Abaúj, Csanád, Kup: Veszprém; Mányi, Mánya: Bars, Nyitra, Nagy - Mány: Székes - Fejér, Rádi, Rád: Zala, Somogy, Szabolcs, Ráda: P.-P.-S.-K.; Réthi: Réthe: Pozsony, Rét; Zólyom, Réthi, Győr; Rimóczi: Nógrád, Rimóca: Gömör; Sári, Sár: Heves, Szatmár, Sára: Zemplén; Szabóki, Szabók: Zemplén, Sáros, Heves, Szabóka: Szabolcs, Szászi, Szász: Baranya, Bereg, P.-P.-S.-K., Szásza: Gömör, Kis-küküllő; Tarnóczi, Tarnóc: Ung, Nógrád, Tarnóca: Heves, Veszprém; Terenyi, Tereny: Nógrád, Terenye: Nógrád; Udvari, Udvari: Szatmár, Zala, Tolna, Bihar; Uri, Uri: P.-P.-S.-K., Ura: Szatmár; Váczi: Vác: P.-P.-S.-K., Váca: Hunyad.

2. A kieső magánhangzót két mássalhangzó előzi meg:

a) Bánfalvi, Bánfalva: Trencsén; Barátfalvi, Barátfalva: Vas; Hársfalvi, Hársfalva: Bereg; Herczegfalvi, Herczegfalva: Bereg; Mártonfalvi, Mártonfalva: Gömör, Nyitra, Szabolcs; Márföldi, Márfölde: Gömör.

b) Babolcsi, Babolcs: Somogy; Bagdi, Bagda: Szabolcs; Bakti, Bakta: Abaúj, Heves, Szabolcs; Bányácsi, Bányácska: Abaúj, Zemplén; Bilki, Bilke: Bereg; Burzi, Burza: Arad; Gelsi, Gelse: Zala, Szabolcs; Gemzsi, Gemze: Szabolcs; Iski, Iske: Ung; Kálny, Kálna: Zemplén; Kapczy, Kapca: Zala; Lipcsi, Lipce: Máramaros, Zólyom; Miski, Miske: Vas; Ráski(y), Ráska: Zemplén; Ruszki, Ruszka: Zemplén, Abaúj, Ung; Serki, Serke: Gömör; Szerednyi, Szerednye: Ung; Szürti, Szürte: Ung; Teeki, Teske: Gömör; Tarczy, Tarca: Sáros; Zeigri, Zsigra: Szepes.

c) Baksi, Baksa: Abaúj, Zala, Baranya; Baks: Csongrád, Baksi: Gömör; Barczy, Bárc: Bars, Bárca: Abaúj, Borsod; Bardi, Bárd: Máramaros; Barda: Arad; Bereczki(y), Bereck: Háromszék, Berecki, Zemplén; Borsi, Bors: Bihar, Borsa: Máramaros, Pozsony, Borsi: Zemplén; Györki, Györk: Heves. P.-P.-S.-K., Györke: Abaúj, Kendi, Kende: Sáros, Kendi: Abaúj, Litki, Litka: Abaúj, Litke: Nógrád, Szabolcs; Ráksi, Rákza: Szatmár, Ráksi: Somogy; Szenti, Szente: Nógrád, Szenta: Somogy; Tarcsi, Tarcs: Komárom, Veszprém, Tarcsa: Békés, Bihar, Nógrád, P.-P.-S.-K.; Tenki, Tenk: Heves, Tenke: Bihar.

Mint látható, nem befolyásolta a hangzóvesztést az, hogy a kiesett magánhangzó előtt egy vagy két mássalhangzó állt. Ugyan-

akkor a két mássalhangzót tipizálni, csoportba osztani nem lehet, ugyanis annyira változatosak.

Mindkét csoportban viszonylag nagy a száma (51-ből 20, 39 %, 39-ből 10, 26 %) azoknak a tulajdonneveknek, amelyeknél két helységnév is számításba jöhet az eredeztetéskor. Például a Báb-vezetéknevét létrejöhett a Nyitra megyei "Báb"-ból és a Borsod megyei Bába helységnévből. Sőt mindkét típusnál találkozhatunk olyan tulajdonnevekkel, amelyek három helységnévből is kialakulhattak. (Itt természetesen csak kettő hangzóvesztő.) Például: Baksi, Baksa: Abauj, Zala, Baranya, Baks: Csongrád (nem hangzóvesztő, ha ebből alakult), Baksi: Gömör.

A kieső magánhangzók sorrendjét is megállapíthatjuk. A legtöbbször az a (esett ki), a 90-ből 66 alkalommal, 59 %, másodszorban az e, 23 alkalommal, 21 %, majd az i 9 alkalommal, 8 %, és egy-egy alkalommal az ó és ő, 1-1 %. Azonban az ó és az ő kiesése nem egyenes úton történt meg, hanem először átváltott, tehát a Rákó helynévből először rákai lett, majd ezután ráki, s ebből alakult ki a tulajdonnév. Ugyanígy: Técső > técsi > técsi > Técsi(y). Ezeket is figyelembe véve megállapíthatjuk, hogy a legtöbbször - az esetek 80 -ában - a birtokos személyranggal megegyező a, e esik ki.

A felsorakoztatott vezetéknevek kialakulásában egyes vélemények szerint más is szerepet játszhatott, azaz máshonnan is eredeztethetők. Ladó János például a Vay családnév kapcsán közli, hogy e név esetében figyelembe kell vennünk még az olasz Vai és a Vagli nevet (olasz ejtése: vaji ill. valji).⁵ E magyarázat aligha helyes. Az itt bemutatott családnévek nagy része a véghangzóhiányos helységnévből eredeztethető, s csak kisebb részében játszhatott szerepet egyéb név. Ez azonban már egyenkénti vizsgálatot igényel.

Felhasznált irodalom

¹Mai magyar nyelv. Bp., 1982. 111.

²Deme, MNy. LIX. 127.

³Jakubovich, MNy. XIV. 145.

⁴Horger, MNy. XXV. 253.

⁵Ladó, ÉDANY. VII. 4. 18.

Minya Károly